

Mirjana Adamović

Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, Frankopanska 22, HR–10000 Zagreb
mirjana@idi.hr

Analiza antifeminizma u djelu filozofkinje Gordane Bosanac

Sažetak

U ovome se radu raspravlja o klasifikaciji antifeminizma iznesenoj u knjizi Visoko čelo filozofkinje Gordane Bosanac. U toj knjizi, u potpunosti posvećenoj temi antifeminizma, Gordana Bosanac ukazuje na povezanost feminizma i antifeminizma, pri čemu antifeminizam određuje »konzervativnom recepcijom feminističkih vrijednosti i reakciju u osnovi primitivne svijesti«. Feminizam određuje humanističkim i najširim demokratskim pokretom koji počiva na toleranciji, ali i svjetskim idejama koje su usmjerene k miru i pravu na život prirode. Klasifikacija antifeminizma u ovom radu kontekstualizirana je s obzirom na pojavu novih vrsta antifeminizama i njegovih oblika u suvremenim društvima, a posebno u svijetu interneta. U radu se zaključuje da je klasifikacija izvanredno vrijedan i poticajan okvir za daljnja istraživanja ne samo u teorijskom nego i u empirijskom pogledu. Klasifikaciju antifeminizma stvarnost nije demantirala, ona je ostala otvorena za nove pojave i veze koje antifeminizam ima s idejama nove desnice i desnim društvenim pokretima.

Ključne riječi

antifeminizam, feminizam, patrijarhalne vrijednosti, rodna ravnopravnost, humanizam, desnica

»Zanimljivo je da se u povijesti kaos i granice daljnjeg razvoja uglavnom rješavaju tipično patrijarhalno, tj. ratnim sukobima, dakle namjernim proizvođenjem još većeg kaosa, koji ostavlja kaotične posljedice uzdignute na nevidene potencije, što je za tradicionalno poimanje manja grozota nego promjena paradigme ljudskih odnosa: [...] sve je to za tu tupu dogmatsku svijest manji kaos od 'kaosa' istospolnih brakova, njihova prava na usvajanje djece itd. Feminizam je, htio ili ne, osuđen na utopijski usmjerene koncepte ili pak, praktično, na stalno ukazivanje na konsekvence o kojima antifeminizam ne brine baš nikakve brige.«

Gordana Bosanac, *Visoko čelo*.¹

Uvod

Gordana Bosanac napisala je iskrenu ispovijest i analitički uvid o razlozima priklanjanja feminizmu i feminističkim vrijednostima u knjizi *Visoko čelo*.² U knjizi govori o tome kako do priklanjanja feminizmu nije došla slučajno, već je povod za istraživanje i pristanak na feminizam bio upravo antifeminističke prirode – udarac snježne grude u njezino djevojačko čelo još u vrijeme školskih dana. Duboka ljutnja i bijes na taj događaj, koji je odredila »anti-

1

Gordana Bosanac, *Visoko čelo. Ogled o humanističkim perspektivama feminizma*, Centar za ženske studije – Vlada Republike Hrvatske, Ured za ravnopravnost spolova, Zagreb 2010., str. 100.

2

Ibid.

feminističkim«, potaknuli su je da nadalje u znanstvenom radu, već kada je njezina znanstvena karijera dobro završila, prione analizi antifeminizma. Treba svakako napomenuti da je poticaj za filozofsko bavljenje antifeminizmom u Gordane Bosanac ultimativno bila i knjiga filozofa Kostasa Axelosa, objavljena 1964. godine pod naslovom *Vers la pensée planétaire*, kao i njegovo provokativno pitanje: »hoće li žena uspjeti da misli?«.³

Bosanac je antifeminizam početno odredila u potpunosti »primitivnom recepcijom« zbog predrasuda i osuda koje ta svijest ima spram feminizma⁴ i prava žena, što uključuje niz

»... od prostačkih gesta na javnim mjestima i fizičkog maltretiranja u privatnosti doma, do uvredljivih dobacivanja čak i na političkoj sceni državnih institucija, javnih medija kojima je do skandaliziranja, do uvredljivog manipuliranja stereotipima ženske spolnosti [...] do eksplicitno izraženih mizoginih odnosa prema ženama.«⁵

Bosanac polazi od teze da se feminističke ideje i vrijednosti u javnosti često vezuju uz društveni i politički skandal jer je sve što poduzimaju feministkinje podložno zgražanju i čestim reakcijama, pogotovo kada su u pitanju politički protesti žena. Kao i sociolog Vjeran Katunarić,⁶ Bosanac smatra da je riječ o otporu patrijarhalne svijesti da uopće prizna podčinjenost žena pa se političkim protestima žena često daje antimoralni, remetilački karakter, pri čemu psihološko objašnjenje takve pojave nalazi u kolektivnom strahu od povrede ili gubitka identiteta. U javnoj sferi, politički je diskurs feminizma, kaže Bosanac, opterećen spolnom i rodnom patrijarhalnom matricom, pa njezina osnovna pitanja glase: zašto se ženama odriče pravo sudjelovanja u prostoru svijeta, zašto recepcija feminizma nije sukladna njegovim ciljevima i tko su glavni zagovaratelji antifeminizma?

Filozofsko-sociološkim pristupom odnosu feminizma i antifeminizma u svojoj knjizi, Gordana Bosanac poduzela je opširnu analizu niza vrijednosti i primjera iz svakodnevnog života te je konstruirala četverostupanjsku skalu antifeminizma. Antifeminizmu nije pristupila kao anakronoj, nego kao suvremenoj i živoj, gotovo i neiskorjenjivoj, žilavoj i utabanoj svijesti i pojavi. Smatram da je ova klasifikacija ostala u mnogočemu otvorena za teorijske i empirijske dopune s obzirom na promjene koje se događaju u suvremenim društvima, a koje Bosanac – s obzirom na vrijeme izlaska njezine knjige – nije obuhvatila. U ovome radu nastojim njezin pristup antifeminizmu, među ostalim, izložiti u kontekstu drugih, sličnih istraživanja koja analiziraju antifeminizma m kroz prizmu novih društvenih tendencija, da bih pokazala vrijednost i potencijal njezina rada.

Odnos feminizma i antifeminizma

Pojam antifeminizma u feminističkoj literaturi ima općenito značenje, on predstavlja oponiranje feminizmu u svim ili pojedinim vrijednostima koje feminizam nastoji provesti u realitetu u korist ljudskih prava žena. Antifeministi se prvenstveno protive ulasku žena u javnu sferu, ali i ostalim feminističkim zahtjevima koji se tiču reorganizacije privatne sfere, ženskoj kontroli tijela, kao i svim ostalim zahtjevima koji se tiču ljudskih prava žena.⁷

Feminizam je za Gordanu Bosanac izraz najvišeg stupnja društvene razvijenosti i ostvarenja »humanističke emancipacije žena« u nekom društvu, on je protest protiv društva u kojem postoji dvoličnost kulture – u kojoj je polovina čovječanstva obezvrijeđena – te dekonstruira sustav u kojem se događa tla-

čenje na spolnoj i rodnoj osnovi. Baštineći tradiciju feminističkog mišljenja u kapitalnom djelu *Drugi spol* Simone de Beauvoir,⁸ Bosanac prihvaća najslavniju tezu drugog vala feminizma – »ženom se ne rađa, nego se postaje« – odbacujući prijepore i protivljenja koja su joj upućena jer spol čini »egzistencijalni temelj našeg identiteta« i »igra odlučujuću ulogu u konstituciji društvene kontrole spolnosti kao i spontaniteta kojoj se ona prepušta«.⁹ Svrstavanje svakog pojedinca u binarni kod (muško/žensko) ima, kaže Bosanac, odlučujuće posljedice za odnos društva prema njemu, što se odvija kroz odgoj i prihvaćanje socijalnih uloga. S obzirom na to da feminizam dira u te temelje, on ima revolucionarni naboj, odnosno »zadire u najdublje slojeve u kojima se psihičko i društveno drže u jednoj točki«.¹⁰ Feminizam je za Bosanac »svjetsko-povijesni projekt ljudske emancipacije«, on je »pratilac svih revolucija novoga doba«,¹¹ iako u toj svojoj revolucionarnosti do sada nije prošao dobro, nego tek kao usputni pa i izigrani pratilac revolucionarnih događanja. Bosanac određuje feminizam i kao najširi demokratski pokret koji počiva na toleranciji, opredjeljenju za svjetski mir i pravu na život prirode.

Da bi se objasnili razlozi oponiranja feminističkim zahtjevima za ravnopravnošću najčešće se ističu tradicionalne ideje religijskog karaktera – npr. o tome kako je Bog stvorio žene i muškarce da bi izvršavali različite uloge – pa bi iz tako postavljenog gledišta rodna ravnopravnost bila sasvim suprotna prirodi i prirodnom poretku, što prepoznaje i kritizira i Gordana Bosanac, kao i neki drugi/e autori/ce.¹² Ako žene i muškarci imaju sasvim drugačije uloge, oni, prirodno je, nisu ravnopravni ni u privatnom ni u javnom prostoru. Tradicionalno, muškarci figuriraju javnim prostorom, prostorom rada i politike, dok žene održavaju i imaju uloge prvenstveno vezane uz privatni prostor i održavanje tradicionalnih, obiteljskih veza. Antifeminizam ženama pripisuje idiličnu sliku koju veže uz prirodu žene, odnosno prirodu samu po sebi, pa je žena roditeljica, majka i čuvarica doma, sve ono što u realnosti često nije. Priroda žene kao argument za podčinjavanje žena postoji jer ona nije, smatra Bosanac prihvaćajući tezu Ericha Fromma i Simone de Beauvoir, od svojega majčinstva, tj. sposobnosti rađanja novoga života, uspjela stvoriti društvenu moć, nego je ostala »zatvorena u spolu« i zarobljena u međuprostoru »između prirode i čovjeka«.¹³ Tradicionalizam se temelji na zahtjevu da žena treba

3
Ibid., str. 15.

4
Gordana Bosanac je u knjizi potpuno određena prema tome da postoje različiti feminizmi i da nije riječ o koherentnim idejama u pogledu tumačenja društveno-političke stvarnosti.

5
G. Bosanac, *Visoko čelo*, str. 32.

6
Vjeran Katunarić, *Ženski eros i civilizacija smrti. Post scriptum*, Jesenski i Turk, Zagreb 2008.

7
Michael Kimmel, »Antifeminism«, u: Michael Kimmel, Amy Aronson (ur.), *Men and Masculinities. A Social, Cultural and Historical Encyclopedia*, sv. 1 – A–J, ABC – Clio, Santa Barbara – Denver – Oxford 2004., str. 35–37, ovdje str. 35.

8
Simone de Beauvoir, *Drugi spol*, prev. Mirna Šimat, Naklada Ljevak, Zagreb 2016.

9
G. Bosanac, *Visoko čelo*, str. 43.

10
Ibid., str. 46.

11
Ibid.

12
Jeffrey D. Schultz, Laura A. Van Assendelft (ur.), *Encyclopedia of Women and American Politics*, Oryx Press, Phoenix 1999., str. 36.

13
G. Bosanac, *Visoko čelo*, str. 58.

ostati unutar prirode ili »divne prirode«, kako ironično kaže Bosanac, te nikada ne postati istinski slobodna.¹⁴ Jedini argument koji koristi antifeminizam je ta »vječna priroda«, iako on kao i feminizam spada u moderno doba jer se i svijest o rodnim nejednakostima pojavljuje tek u suvremenim društvima.

Za razliku od feministkinja koje smatraju da je antifeminizam antipod feminizmu, što sam pokazala i u njegovoj općoj definiciji, Bosanac smatra da to nije tako. Ona kaže da je antifeminizam »ništa feminizma«¹⁵ jer jedino na čemu počiva jest sablažnjavanje nad zahtjevima feminizma. Tradicionalizam i tradicionalisti, odnosno oni koji zagovaraju antifeminističke stavove, »označitelj su srama i zastrašujućeg, signal mračne i nejasne opasnosti koji dolazi iz nekih nespoznajnih dubina 'prirode'«. ¹⁶ Nažalost, tradicionalisti samo na ženama vježbaju opsjednutost autoritetom prirode, dok ustvari uništavaju prirodu i život jer su zainteresirani samo za profit, čime Bosanac otvara jednu posve novu temu vezanu uz ekofeminizam i odnos kapitalizma prema prirodi, pogotovo u aspektima istrebljivanja bogatstva prirode i nestanka životinjskih i biljnih vrsta, zagađenja tla, vode i zraka, prvenstveno zbog profitne dobiti. Trebalo bi, kaže Bosanac, misliti upravo suprotno kada tradicionalisti svrstavaju žene u prirodu, trebalo bi, naime, misliti da je i muškarac priroda te da je »zapadna metafizika već odavno obesnažena ne samo stvarnošću modernog života nego i istinom o funkciji simboličkog poretka«. ¹⁷ Bosanac prepoznaje da simboli na kojima počiva patrijarhalni poredak imaju moć odrediti strukturu društvenog života.¹⁸

Feministički izvori potvrđuju da antifeminizam nije samo negativna orijentacija prema feminizmu nego i da on u povijesti ima svoje faze, manje ili više uspješnog djelovanja, ovisno o djelovanju i usponu feminističkog pokreta. Često ga se zbog toga nominira i antifeminističkim pokretom u ovisnosti o tome koliki je mobilizacijski potencijal bio uložen u njegovu političku organizaciju i javno agitiranje. Iz tog rakursa Gordana Bosanac ne piše, ali smatram da ga treba istaknuti jer antifeminizam ima svoju povijest, organizaciju i društvene aktere.

Uz takvu, političku mobilizaciju, u američkoj se literaturi najčešće spominje prvi i drugi val feminizma, kada su aktivnosti antifeminističkog pokreta bile organizirane i izražene kroz značajne javne proteste. Na primjer, anti-sufražet-ski pokret bio je jedan od takvih, te je na zahtjeve za reforme vezane uz brak, obrazovne mogućnosti, radne uvjete i pravo glasa žena reagirao iz sasvim komotne i društveno visoko pozicionirane tadašnje sfere američkog društva, tvrdeći da politika – prožeta korupcijom i ostalim nečasnim radnjama – nije mjesto za dame.¹⁹ Tadašnje su liderice antifeminizma pretežno bile protestantske i srednjoklasne provenijencije, čija bi čast, tvrdile su, bila ukaljana petljanjem u politiku i pravom glasa. Istovremeno, bile su to supruge političara i biznismena, zainteresirane za zadržavanje privilegiranog društvenog položaja na kojem se nisu trebale zamarati javnim politikama. I za vrijeme drugog vala feminizma zabilježena su organizirana i uspješna antifeministička oponiranja, npr. tijekom donošenja *Zakona o jednakim pravima* (engl. *ERA – Equal Rights Amendment*) 1980-ih godina u Sjedinjenim Američkim Državama,²⁰ također s idejom da se usvajanjem toga zakona narušavaju tradicionalne obiteljske vrijednosti. Jedan je od argumenata bio da usvajanje *Zakona* pogoduje muškarcima, da ih oslobađa njihovih ekonomskih obaveza prema obitelji, te da udane, zaposlene žene rade iz sebičnih razloga i da time destabiliziraju obitelj, utječu na sigurnost i zdravlje djece, dok bi pravo glasa samo uvećalo već ionako velike obaveze žena prema obitelji. U sukobima oko usvajanja *Zakona*

o *jednakim pravima* došlo je do raskoraka između zaposlenih i nezaposlenih žena, pri čemu su se potonje više oslanjale na pomoć muškaraca. Jedno od neriješenih pitanja, koje je i do danas ostalo takvim, jest tko zapravo govori u ime većine američkih žena, jer su glavne oponentice *Zakonu* bile upravo žene same.²¹ Začuđujuća se podrška antifeminizmu od strane žena može objasniti i hipotezom o važnosti socijalizacije u konzervativnim institucijama²² (obrazovnim, religijskim, ekonomskim itd.), odnosno ta se podrška ne može do kraja objasniti društvenim statusom.

Pokret desnice, npr. *New Right*, bio je snažna podrška antifeminizmu jer je također u osnovi okupljao političke i religiozne konzervativce protiv liberalnih politika vođenih tijekom 1960-ih i 1970-ih godina, kao i protiv prava na pobačaj, prava homoseksualaca, pornografije, seksualnog obrazovanja itd., a za očuvanje nuklearne obitelji kao temelja društva. Na širem planu, desnica se zalagala za ekonomski individualizam i militantni antikomunizam.²³ I u 1990-im godinama relativni se uspjeh antifeminističkog pokreta nastavio, iako se procjenjuje njegova slaba popularnost u javnom mnijenju, no i tada su zalaganja pokreta bila odana istoj ideji o povezanosti majčinstva i braka s primarnim interesom žena. Nakon pada željezne zavjese, anitfeminizam je izgubio na popularnosti, pogotovo u onom dijelu u kojem se zalagao protiv komunizma i za militarizam, međutim, s obzirom na to da svoje korake usuglašava s feminističkim idejama i akcijama, daleko je od toga da je izgubio na važnosti, dapače, forme su se promijenile, ali je sadržaj ostao isti.²⁴

14
Ibid., str. 63.

15
Ibid., str. 62.

16
Ibid.

17
Ibid.

18
Više o tome vidi: Allan G. Johnson, *The Gender Knot. Unravelling our Patriarchal Legacy*, Temple University Press, Philadelphia 2014.; J. D. Schultz, L. A. Van Assendelft (ur.), *Encyclopedia of Women and American Politics*, str. 36.

19
Sussan E. Marshall navodi dvije najvažnije antifeminističke organizacije u Sjedinjenim Američkim Državama, »Eagle Forum« i »Concerned Women for America«. – Usp. Susan E. Marshall, »Who Speaks for American Women? The Future of Antifeminism«, *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science* 515 (1991) 1, str. 50–62, doi: <https://doi.org/10.1177/0002716291515001005>.

20
Ibid.

21
Više o tome vidi: Jerome L. Himmelstein, »The Social Basis of Antifeminism: Religious Networks and Culture«, *Journal for the Scientific Study of Religion* 25 (1986) 1, str. 1–15, doi: <https://doi.org/10.2307/1386059>.

22
Ibid.

23
Više o tome vidi: Tanja Vučković Juroš, Ivana Dobrotić, Sunčica Flego, »The Rise of the Anti-Gender Movement in Croatia and the 2013 Marriage Referendum«, *Europe-Asia Studies* 72 (2020) 9, str. 1523–1553, doi: <https://doi.org/10.1080/09668136.2020.1820956>.

24
Više o tome vidi: Marian Lowe, Margaret Lowe Benston, »The Uneasy Alliance of Feminism and Academia«, *Women's Studies International Forum* 7 (1984) 3, str. 177–183, doi: [https://doi.org/10.1016/0277-5395\(84\)90008-6](https://doi.org/10.1016/0277-5395(84)90008-6).

Klasifikacija antifeminizma kod Gordane Bosanac

Gordana Bosanac se u svom filozofskom radu nije bavila antifeminizmom kao društvenim pokretom, a nije ga u svojoj klasifikaciji ni pretjerano konkretizirala, ona ga povezuje sa širim političkim kontekstom. Osnovni je kriterij klasifikacije antifeminizma kod Bosanac način javne i privatne recepcije feminizma koju povezuje s načinom recepcije žena. U opreci u kojoj je žena – žena, a muškarac – čovjek, antifeminizam, kaže Bosanac, niti uviđa da je i žena čovjek niti razmišlja o tome što znači ljudskost – odnosno da je to apstrakcija ili vrijednost općenitog karaktera. Ona antifeminizam prvenstveno veže uz negativan odnos prema ženama kao ljudskim bićima.

Feminizam se, za razliku od antifeminizma, kaže Bosanac, bori za ljudskost žena i na razini pojma i na razini subjektivne projekcije osobnosti. On pripada znanstveno diskurzivnom pristupu ravnopravnosti, a prisutan je u filozofiji, književnosti, umjetnosti, medijima, radu udruga te individualnom habitusu naklonjenom feminističkim idejama. Međutim, znanstveni diskurs nije lišen antifeminizma, pogotovo unutar prirodnoznanstvenih područja, kaže Bosanac, u kojem znanstvenici često zaključuju temeljem predrasuda, za razliku od znanstvenika iz područja društveno-humanističke provenijencije. Iako ova tvrdnja zvuči isključivo, kao da u potonjem području zaista rade sami humanisti, razumljiva je jer je feminizam i akademski adoptiran kroz ženske i rodne studije na mnogim sveučilištima kroz feminističke kolegije. Iako se ti programi izvode izvan krila samog feminističkog pokreta, u ženskim i rodnim studijima poglavito su adoptirani humanistički principi feminizma, dok im je osnovni cilj pokazati da je nužna promjena i redefinicija pojma »čovjek«, u smislu da taj pojam nije ovisan o rodu.²⁵ Uviđa se također nužnost o potrebi promjene individualne svijesti, pri čemu će promjena uloge žena zahtijevati promjenu odgovarajućih društvenih institucija.²⁶

Mnijenje (stgrč. *doksa*), kaže Bosanac, snažan je izvor antifeminizma jer crpi izvor iz tradicije i počiva na lažnim istinama kada svoj izvor spoznaje ne temelji na znanosti, pravdi i umjetnosti. Kao i o bilo kojoj drugoj temi, odnos prema ženama u javnom je mnijenju stvar svakodnevne prosudbe individue, no s obzirom na to da je patrijarhat duboko usađen u sve kulture i konfesionalne tradicije, mnijenje najčešće prenosi i perpetuirati patrijarhalne vrijednosti.

Bosanac u knjizi *Visoko čelo*, što prepoznajem kao dio njezine predanosti filozofsko-sociološkoj imaginaciji, identificira aktere antifeminizma i često ih nalazi u znanstvenom miljeu, čak češće kod znanstvenica, nego znanstvenika. Vjerojatno zbog toga što je to bio njezin primarni krug u kojem se kretala i radila te kojeg je dobro poznavala. Međutim, upućuje i na moguću nehomogenost u pogledu zagovaranja antifeminizma jer je on prisutan bez obzira na obrazovanje, status i zanimanje kao jedna vrsta, kako kaže, praktičnog oblika antifeminizma koji se može susresti u svim društvenim slojevima. Bosanac, međutim, u svojoj analizi rijetko ide prema istraživanju ostalih izvora antifeminizma, osim onih koji su prisutni u znanstvenoj i kulturnoj javnosti.

Ona, kao i druge feminističke autorice, ukazuje na postojanje javnog prezira prema feministkinjama čiji izvor prepoznaje u nizu stereotipa i predrasuda; od izgleda feministkinja i aluzija na njihovu neženstvenost, tzv. »ružnih mužača«, kako kaže, do licemjerne poruge, podsmjeha, viceva i podrugljivog cerekanja, u čemu ništa bolje ne prolaze muškarci feministi. Ona smatra da iza sve te poruge postoji strah da će takve, po svojoj prirodi »neženstvene« žene postati muškarci, dobiti vlast te zamijeniti uloge s muškarcima i time

narušiti patrijarhalni poredak svijeta. Aludiranje na spolni identitet feministkinja također je dio javnog skandaliziranja feminističkih zahtjeva, nakon čega posljedično slijedi odbacivanje feministkinja kao nenositeljica prave ženstvenosti. Isto tako, Bosanac primjećuje da je feministička otvorenost za (spolno) obespravljene dovela do toga da se feminizmu pripisuje sumnjivost, opscenost, čak i poremećenost.

Skalu antifeminizma, Bosanac je napravila prema četverostupanjskoj gradaciji od antifeminizma koji uključuje prijetnju ili izvršenje fizičkog nasilja do psihološke podložnosti i usrdnog prenošenja patrijarhalnih vrijednosti. *Fizičko nasilje, verbalna i kriminalna mizoginija kao bazični antifeminizam* – kao prva i najvažnija manifestacija antifeminizma – vezana je uz predodžbu muškaraca o tome da ženama nedostaje ljudskosti jer njihova ljudskost potječe i pripada muškoj egzistenciji. Tučena žena ne postoji, ona je samo »privjesak muškoj egzistenciji«, što za sebe ne postoji, ona je »nešto tek po njemu«. ²⁷ Ne tuku svi antifeministi žene, postoji tu još niz ostalih vrsta psihičkog i verbalnog nasilja (uvrede, prostote), međutim, mizoginija ²⁸ je najvidljiviji oblik toga kako se antifeminizam iskazuje kao temelj ili početna točka. Bosanac uviđa da nasilje pogađa sve skupine žena – od sveučilišnih profesorica do liječnica i ministrica nadalje, pri čemu ističe više slojeve društva kao one koji potvrđuju pravilo. Dva su razloga zašto se žene napada na ovaj primitivan način; jedan je argument prirode, odnosno da je ženi mjesto u kući u kojoj je samo svedena na spol, a drugi je argument zavisti prema uspjehu žena, pri čemu se ženu opet nastoji svesti samo na spol. Visokoobrazovane žene koje sudjeluju u javnom prostoru često su na meti verbalne agresije koja je sljedeća na skali *bazičnog antifeminizma* za razliku od muškarca čija je spolnost od njih odvojena. Ovaj tip antifeminizma počiva na

»... idejno-religiozno-fanatično-praktičkom stavu i čvrstom patrijarhalnom načelu da žena ne može predstavljati Zakon, Državu, Politiku, Javnost itd.« ²⁹

Jedan je od velikih doprinosa ove skale prepoznavanje i vrednovanje *estetičkog antifeminizma*, kao nešto blažeg oblika antifeminizma. Glavni su akteri

25

Promjena uloge žena i društvenih institucija različito se shvaća, a feminističke struje u tom smislu nisu jednoznačne. Liberalni feminizam smatra da se promjena treba ostvariti unutar sistema te da je potrebno mijenjati pojedine institucije da bi žene imale jednake mogućnosti kao i muškarci. Radikalni je feminizam više zainteresiran za promjene moći unutar osobnih i seksualnih odnosa, dok npr. marksistički feminizam zahtjeva restrukturiranje društva u cijelosti. Više o tome vidi: M. Lowe, M. Lowe Benston, »The Uneasy Alliance of Feminism and Academia«.

26

G. Bosanac, *Visoko čelo*, str. 36.

27

Etimološki, »mizoginija« dolazi od stgrč. *misein* (mrziti) i *gynē* (žena). Mizoginija se najčešće definira kao mržnja i prezir prema ženama, a može se prepoznati u drevnim i modernim vjerovanjima koja u osnovi tvrde da su žene po prirodi zle. Mizoginija ima

kompleksno mjesto unutar patrijarhata. Ona, s jedne strane, opravdava agresiju prema ženama i pridonosi osjećaju superiornosti u muškaraca, dok, s druge strane, kod žena dovodi do mržnje prema sebi zato što su žene. Takva internalizacija onemogućava prepoznavanje problematičnosti patrijarhata i privilegija muškaraca. Više o tome vidi: A. Johnson, *The Gender Knot*, str. 59–62.

28

G. Bosanac, *Visoko čelo*, str. 70.

29

Barbara Marinović, »Svi pričaju o HTV-ovoj Ljiljani Vinković koju je zamijenila Doris Pinčić: Istražili smo, ima li dobne diskriminacije na domaćim TV ekranima?«, *Gloria* (28. 2. 2020.). Dostupno na: <https://www.gloria.hr/gl/fokus/svi-pricaju-o-htv-ovoj-ljiljani-vinkovic-koju-je-zamijenila-doris-pincic-istrazili-smo-ima-li-dobne-diskriminacije-na-domacim-tv-ekranima-10029112> (pristupljeno 17. 10. 2022.).

ove vrste antifeminizma žene koje su spremne muškarcima estetički ugađati. Žene su u ovom rakursu ukras i njih se procjenjuje temeljem imperativa ljepote, stoga žene isključene iz ovog kanona muške želje često trpe socijalne konsekvence i bivaju isključene iz društvenog života, naročito ako su neugledne ili stare. Suvremen primjer potvrđuje ovu tezu jer je npr. jedna voditeljica na javnoj televiziji ne tako davno optužila uredništvo na diskriminaciju po dobi.³⁰ To bez svake sumnje potvrđuje i kontinuirani rast industrije ljepote i ogroman pritisak na žene da se pokore, kako kaže Bosanac, kanonima ljepote koji odnedavno ne uključuju samo fizičke attribute nego i sklop inteligencije i obrazovanja kao ideala muških fantazija. Ovdje se opet interes za udovoljavanje kanonima ljepote smješta u umjetničke i intelektualne krugove, u kojima figurira ženska društvena elita.

Je li to zapravo opiranje feminizmu? Trećevalni feminizam tvrdi da ne mora biti te da žene mogu transformacijama svojega tijela iskazivati i otpor prema patrijarhalnome poretku. No, Gordana Bosanac smatra da je estetički antifeminizam na granici toga da bude opiranje feminizmu, pa ga svrstava u *meki* antifeminizam u rangu onoga koji zbiva šale na račun feminizma u kojem su žene često suučesnice. Iz ove se pozicije feminizam nerijetko smatra i modnim trendom, što je Bosanac dobro prepoznala, iako nije dalje razrađivala ideju pojave *celebrity feminizma*,³¹ što je i razumljivo jer je ta vrsta feminizma svoju popularnost doživjela upravo u posljednjem desetljeću.

Akteri su ove vrste antifeminizma žene za koje se misli da u dokoličarskom životu iskorištavaju muškarce te ih harače na račun svoje spolnosti. To je potpuno pogrešno postavljena teza, kaže Bosanac, iza koje stoji uvjerenje da žene mogu postići sve što žele samo ako to hoće, mogu vladati i doći do novca temeljem spolnosti, a najveće poniženje žena vidi u prostituciji u kojoj spolnost postaje sredstvo za život. Tobožnja *vlast žena nad muškarcima* odvija se u kontekstu šire prostitucije koja uključuje različite sfere interesa (seksualnih, erotičkih, emocionalnih, ekonomskih) i trgovinu tijelom, no Bosanac ironično zaključuje da mogućnost da bi žene mogle vladati svijetom stoji koliko i to da bi kućni ljubimci mogli vladati kućom svojih gospodara.

Antifeminizam žena kao zavist Here, sljedeći je u gradaciji antifeminizama. Njegovi akteri, zapravo akterice, pretežno su žene i to bez obzira na obrazovni i socijalni status, ali se najprodornije antifeministkinje nalaze među obrazovanim i društveno uspješnim ženama. Bosanac koncept *zavist Here* preuzima od feminističke filozofkinje Jasenke Kodrnja koja je specifičnim čitanjem mita o Heri³² ukazala na psihološku komponentu interiorizacije patrijarhalnih normi, a što, prije svega, uključuje zavist žena prema ženama i želju za osvećivanjem. Žene koje bezuvjetno i besubjektно prihvaćaju patrijarhalnost ne mogu osvijestiti ropsku narav odnosa s muškarcima čak i ako im je potrebna hrana i sigurnost koju od njih dobivaju, a koja je često prožeta muškim nasiljem. Sluškinja, žena koja patrijarhalne vrijednosti prenosi na svoje sinove, služi muškarcu (kuha i sprema) jer on kao muškarac to ne zna, a time sudjeluje u stvaranju muških ovisnika o radu žena. Ona s radošću prihvaća takav poredak, a takav tip pokornosti podržavaju religija i tradicija.

Zanimljivo je da uz ovaj oblik antifeminizma, kojeg je prvenstveno utemeljila na psihološkom predlošku prihvaćanja patrijarhalnosti, Bosanac veže i tip antifeminizma koji počiva na stavu da feminizam više nema nikakvog smisla jer su žene postigle sve što su htjele. Iskustveno zaključujući, Bosanac misli da se i ta vrsta antifeminizma može prepoznati među obrazovanijima (iako ovdje ne spominje visokoobrazovane), a skloni su mu i žene i muškarci koji

se pitaju »što vi žene još sada više hoćete?!«, pri čemu to pitanje podrazumijeva da žene, sada kada im se društveno priznala ravnopravnost, zapravo traže obespravljenje i neslobodu muškaraca.

Tom obliku antifeminizma Bosanac posvećuje posebno mjesto na skali te ga naziva *inauguralnim feminizmom*, iako je zapravo smješten na skali antifeminizma. Bosanac smatra da je taj oblik antifeminizma novijeg datuma, a njegovo su mjesto nastanka moderna društva u kojima zakonodavstvo jamči ravnopravnost spolova. Uspoređujući razvoj feminizma kroz socijalistički koncipirano »žensko pitanje« u bivšoj Jugoslaviji, Bosanac pokazuje da je u socijalizmu ostvaren niz formalnih sloboda za žene. No, iščitavajući tekstove, posebno feminističke filozofkinje Blaženke Despot, tvrdi da je marksizam imao ograničeno i patrijarhalno shvaćanje žena. Ne poričući zasluge socijalističkog razdoblja koje su išle u mnogim aspektima u korist ženskih prava, Bosanac pokazuje da je oslobođenje žena bilo inauguralnog karaktera i dometa, kao, uostalom, i sâm socijalizam kojeg također naziva inauguralnim projektom.

Raščlanjujući domete socijalističkog razdoblja u kojem je došlo do primjene tehnike u kućanstvima te razvoja socijalnoga sustava, Bosanac zaključuje da ništa od toga nije rasteretilo žene, dapače, njihove su se obveze umnožile, a podrazumijevaju da, uz obrazovanje, zaposlenje i brigu oko obitelji – »ona može postati što god želi«, ali, pita se Bosanac, »po koju cijenu?«. ³³ *Slika žene*, koncept koji koristi u ovom istraživanju, nije se promijenila, ona je i u socijalizmu i danas dio patrijarhalne svijesti, a u nekim aspektima »realni socijalizam« još ju je dodatno osnažio. Inauguralni feminizam brani stanje stvarnosti i slijep je na postojanje rodne nejednakosti, pa ga Bosanac svrstava na granicu antifeminističkog ispada i neprijateljstva prema feminizmu. Ovaj, inauguralni feminizam, Bosanac smatra najprostijim oblikom antifeminizma jer svojim suptilnim oblikom argumentacije zapravo daje argumente antifeminizmu koje on itekako iskorištava.

Građansko društvo i kultura ostvarili su velike pomake u smjeru ravnopravnosti rodova pa je i kritika patrijarhalnosti djelo građanske samosvijesti, smatra Bosanac. Samo je takva građanska svijest, tvrdi Bosanac, ona koju treba razlikovati od ne-građanske ili polu-građanske, nositeljica emancipacijske

30

Pojava *celebrity* feminizma vezana uz aktere kulture *celebrityja* koji s obzirom na javnu vidljivost profesija koje obavljaju u medijima (industrija zabave, film, tv serije, glazba) zagovaraju feminističke vrijednosti u javnosti ili tumače svoje postupke kroz feministički vrijednosni okvir. Akteri prokazuju rasnu, rodnu ili ekonomsku hijerarhiju i diskriminaciju najčešće u ograničenom spektru poslova kojima se bave ili općenito upozoravaju na diskriminaciju. Ipak, termin *celebrity* feminizma ukazuje na kritički odnos feminizma prema takvom javnom zagovaranju, prvenstveno zbog slabog referiranja na ostale žene i njihove probleme te zbog njihove uklapljenosti u kapitalistički svijet visoke zarade u kojem je rodna nejednakost neupitno prisutna. Istovremeno, feminizam je zbog angažmana javnih osoba postao vruća i komercijalna tema. Više o tome vidi: Andie Zeisler, *We Were Feminists*

Once. From Riot Grrrl to CoverGirl®, the Buying and Selling of a Political Movement, Public Affairs, New York 2016.

31

Jasenska Kodrnja, *Žene zmije – rodna dekonstrukcija*, Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, Zagreb 2008.

32

G. Bosanac, *Visoko čelo*, str. 85.

33

Više o tome vidi: Angela McRobbie, *The Aftermath of Feminism. Gender, Culture and Social Change*, Sage, London 2009.

prakse i njezinih rezultata. Ipak se i tu može prepoznati antifeminizam jer su mnogi nositelji građanske svijesti istovremeno nositelji i antifeminističke svijesti jer je za njih feminizam agitacija i posve izvan realnosti koju žive u svakodnevnom životima. Mnogim pripadnicima intelektualne elite feminizam nije blizak jer su ostvareni u ljudskosti i ne razumiju rodno podčinjavanje, što je blisko postfeminističkom diskursu koji smatra da je feminizam izgubio na relevantnosti jer je ravnopravnost postignuta kroz politike koje eksplicitno adresiraju diskriminaciju i tako feminizam postaje pitanje osobnog izbora.³⁴

Antifeminizam danas

Gdje je danas antifeminizam najviše prisutan i gdje se može najjasnije prepoznati? Antifeminizam je, prije svega, situiran u javnom diskursu jer se u javnosti konfrontira s feminističkim zahtjevima. U mnogim slučajevima Bosanac navodi primjere iz medija. Antifeminizam se ne bavi pitanjem postignute rodne ravnopravnosti, nego mogućnostima da se ona odista postigne. A da ona nije postignuta pokazuju većinski udjeli žena među siromašnima, njihove manje plaće u odnosu na plaće muškaraca, horizontalna segregacija i obavljanje poslova u ženskim zanimanjima, vertikalna segregacija i njihovi manji udjeli u upravljanju.³⁵

Bosanac uviđa da su društvene promjene dovele i do toga da se feminizam spominje unutar okvira »pomodnog isticanja spektakularnosti«. ³⁶ U proteklih jedanaest godina od kada je izašla knjiga *Visoko čelo*, iako bi nekom možda to vrijeme izgledalo prekratko, dogodile su se značajne promjene vezane uz društvene okolnosti u kojima se događao feminizam, bilo da o njemu govorimo iz rakursa *mainstreama* bilo iz rakursa pokreta. Naime, nakon što je feminizam ušao u *mainstream*, u zadnjih se desetak godina pojavio kao dio suvremenog pomodarstva mnogih *celebrity* likova, pa antifeminizam reagirajući sve više preuzima socijalno prihvatljivu retoriku³⁷ s kojom maskira desničarske stavove koji su često upakirani u druge retorike, pa ih je zato teže na prvu ruku prepoznati. Antifeminizam se danas buni protiv institucionalizacije feminizma, a akteri te vrste antifeminizma postaju čak liberalne feministkinje i meka desnica.³⁸ Danas su neki antifeministi postali čak simpatični jer su »zapakirali« svoju retoriku unatoč tome što antifeminizam ima glavnu ulogu u centriranju desničarske ideologije i što većina njih zamišlja idiličnu obitelj u kojoj otac i majka reproduciraju naciju.³⁹ Među njima, doduše, nalaze se i oni koji se još uvijek brutalno i javno zgražaju nad postignutim građanskim statusom žena.⁴⁰

Nekadašnji centar autoriteta patrijarhalne obitelji⁴¹ (otac/muškarac) i njegov korelat u muškom, hraniteljskom modelu u kojem muškarac privređuje za obitelj, danas je zamijenjen novim modelima u kojima je radna aktivnost žena nužna za pokriće funkcionalnih troškova obitelji. Pitanje prava na pobačaj, a pogotovo pravo na potpomognutu oplodnju u svim svojim inačicama, dva su prava koja su na naj snažniji način oduzele muškarcu bezgraničnu moć, odnosno upravljanje, prije svega, životom članova svoje obitelji. Pravo odluke o životu/reprodukciji postaje žensko pravo, što za konzervativce zajedno s ekonomskom nestabilnošću ili trajnošću autoriteta muškaraca potvrđuje najgoru mogućnost prema kojoj otac

»... od vladara nad životom i smrću postaje kontingentna figura koja ne može upravljati biološkom, društvenom i, ultimativno, političkom reprodukcijom poretka.«⁴²

Unatoč tome što, na primjer katolički identitet dominira u hrvatskom društvu, neokonzervativne udruge zagovaraju *pro-life* aktivizam⁴³ i zabranu pobačaja te ograničenje definicije obitelji na heteroseksualnu obitelj muškarca i žene, što potvrđuje njihovo zanimanje i nepobitni utjecaj, posebno od 2013. godine, na kreiranje javnih rodnih i ostalih politika.⁴⁴ Neokonzervativne civilne udruge su protiv toga da država ima autonomiju u osmišljavanju obrazovnog kurikula po pitanjima kontracepcije, obrazovanja o rodnim ulogama i slično, a zahtjevi neokonzervativaca uvijek se vrte u istom tematskom klasteru: tradicionalna obitelj – opiranje seksualnom obrazovanju – zabrana pobačaja.⁴⁵ Dostignuto se pravo žena na pobačaj u Republici Hrvatskoj ponovno propituje te se nastoji onemogućiti njegova daljnja liberalizacija, što ima podršku Katoličke crkve i pojedinih desnih političkih stranaka,⁴⁶ a repolitizacija obu-

34

Više o tome vidi: Susan Faludi, *Backlash. The Undeclared War against American Women*, Three Rivers Press, New York 2006.

35

G. Bosanac, *Visoko čelo*, str. 17.

36

Franziska Schutzbach, »Anti-feminism is making right-wing stances socially acceptable«, *Heinrich Boll Stiftung Brussels European Union* (3. 5. 2019.). Dostupno na: <https://eu.boell.org/en/2019/05/03/anti-feminism-making-right-wing-stances-socially-acceptable> (pristupljeno 17. 10. 2022.).

37

Helen Lewis, »To Learn About the Far Right, Start With the 'Manosphere'«, *The Atlantic* (7. 8. 2019.). Dostupno na: <https://www.theatlantic.com/international/archive/2019/08/anti-feminism-gateway-far-right/595642/> (pristupljeno 17. 10. 2022.).

38

F. Schutzbach, »Anti-feminism is making right-wing stances socially acceptable«.

39

Konzervativna, desna političarka koja je na listi X. izborne jedinice u Republici Hrvatskoj bila 2020. godine, izjavila je tada putem društvene mreže *Twitter* sljedeće: »Drage žene (niste mi sve drage, ali pravimo se da jeste), od kada su nam muškarci dali pravo glasa svijet je otišao naopako. Nadam se da će na vlast doći ekipa i vratiti nas na tvorničke (Božje) postavke.« – Prema: Ricardo Kulušić, »Otkad su nam muškarci dali pravo glasa, svijet je naopako«, *24 sata* (24. 6. 2020.). Dostupno na: <https://www.24sata.hr/news/otkad-su-nam-muskarci-dali-pravo-glasa-svijet-je-naopako-701788> (pristupljeno 17. 10. 2022.).

40

Autoritet ima »duhovne, psihološke ili moralne osobine za koje se pojedinci mogu

osjećajno vezati i s kojim se mogu osobno identificirati«. – Prema: Anđelka Milić, *Sociologija porodice. Kritika i izazovi*, Čigoja štampa, Beograd 2007., str. 198.

41

Krešimir Petković, »Politike moralnosti – politička slika kulturnih ratova u Hrvatskoj«, *Političke analize* 4 (2019) 16, str. 3–13, ovdje str. 9.

42

Pro-life aktivizam prisutan je u Hrvatskoj npr. preko postojanja inicijative »40 dana za život«, tj. udruga, poput udruge »Hrvatska za život«. Njihov aktivizam uključuje, među ostalim, prisutnost ispred bolnica, a aktivisti se mogu prepoznati po nošenju krunica i transparenta te »molitvenoj akciji za život«. Zalažu se protiv zakonskog prava na pobačaj. Inicijativa »40 dana za život« tvrdi da je od 2014. godine u 35 gradova u Republici Hrvatskoj u 37 bdijenja sudjelovalo 10 000 ljudi. – »40 dana za život«, *Hrvatska za život* (13. 6. 2018.). Dostupno na: <https://hrvatskazazivot.com/40-dana-za-zivot/> (pristupljeno 17. 10. 2022.).

43

Više o tome vidi: Dario Čepo, »Structural weaknesses and the role of the dominant political party: democratic backsliding in Croatia since EU accession«, *Southeast European and Black Sea Studies* 20 (2020), str. 141–159, doi: <https://doi.org/10.1080/14683857.2020.1709721>.

44

Više o tome vidi: Antonija Petričević, Mateja Čehulić, Dario Čepo, »Gaining Political Power by Utilizing Opportunity Structures: An Analysis of the Conservative Religious-Political Movement in Croatia«, *Politička misao* 54 (2017) 4, str. 61–84.

45

Ibid., str. 72, 80.

hvaća i pitanje medicinski potpomognute oplodnje.⁴⁷ U svakom se slučaju rod pojavljuje kao »posebno polje konflikta«, pri čemu se feminizam i antifeminizam konfrontiraju oko uvijek istih kao što su pobačaj, forme obitelji i seksualnost.⁴⁸

Rad i širenje npr. pokreta *#MeToo* izazvao je također antifeminističke prosvjede i anti-pokrete,⁴⁹ kojima je dostupnost popularnih društvenih platformi omogućila mijenjanje naravi oponiranja feminizmu i bržu diseminaciju antifeminističkih oponiranja. U kontekstu borbe protiv seksizma koju je pokrenuo pokret *#MeToo* valja reći da je Odbor ministara Vijeća Europe 2019. godine donio Preporuku⁵⁰ po kojoj bi sve države članice trebale biti uključene u borbu protiv seksizma. U toj preporuci dana je i definicija seksizma,⁵¹ po kojoj je seksizam »manifestacija povijesno nejednakih odnosa moći« između žena i muškaraca koja vodi diskriminaciji i onemogućava potpuno napredovanje žena u društvu. Također se navodi da je seksizam raširen u svim sektorima i društvima te da predstavlja kršenje ljudskih prava i temeljnih sloboda. U zadnjih se desetak godina pokazalo da socijalne mreže nisu lišene antifeminizma, nego, upravo suprotno, da perpetuiraju »hegemonističke diskurse i tradicionalne odnose moći«,⁵² a pojavljuju se i kao novo mjesto antifeminističkog upliva. Novija istraživanja npr. komunikacije preko društvene mreže Twitter pokazuju da su antifeminističke poruke često popraćene desnim idejama o nacionalizmu, rasizmu i migrantima,⁵³ što je nerijetko popraćeno govorom mržnje i agresivnim porukama. U takvim porukama stoji da su feministkinje i feminizam pokret koji radi protiv interesa muškaraca, vezan uz ljevičarske stranke te zagovaranje dvostrukih standarda, pogotovo kada se u sudskim presudama sudi u korist žena, te ne prihvaća da i muškarci mogu biti zlostavljani.⁵⁴ Antifeminizam se usko povezuje s populizmom⁵⁵ jer se zasniva na mnijenju, a ne činjenicama, dok se populizam povezuje s političkom praksom u kojoj akteri nastoje svoje ciljeve predstaviti na razumljiv način većini »običnih« ljudi, slabo zainteresiranih za tu temu.

Antifeministički pokreti rijetko jasno određuju svoje ciljeve jer su reaktivnog karaktera, no glavni je oponent feminizam, za neke muškarce to znači žene u cijelosti, dok su neki koncentrirani na obnavljanje muške nadmoći u društvu.⁵⁶ Ponekad su ciljevi muških pokreta podudarni s ciljevima feminističkog, pogotovo kada se govori o počinjenju nasilja od strane muškaraca prema muškarcima. Dok je feminizam otvoren različitim društvenim skupinama u zagovaranju njihovih ljudskih prava pod egidom »feminističkog kišobrana«, antifeministička ideologija koncentrirana je na pitanje »femokracije« i pitanje moći muškaraca, kao i na pitanje o tome gdje se sve u današnjim društvima može prepoznati feministička kontrola. U »femisistemu«, tvrdi se, nema pravde za muškarce. Na primjer, jedno je istraživanje mrežne komunikacije došlo do rezultata da se u njoj najčešće pojavljuje nekoliko antifeminističkih diskursa: (1.) antifeminizam (npr. optuživanje sudstva da se zbog zapošljavanja sve većeg broja sutkinja u pravosudnom sustavu skrbništvo nad djecom dodjeljuje prvenstveno majkama, a ne očevima; upozoravanje na čestu prisutnost homofobije i sl.); (2.) anti-rodno oponiranje (tj. oponiranje pojmu roda te rodno osviještenim politikama kao feminističkoj opresiji na europskoj razini), unatoč tome što te politike zagovaraju i prava muškaraca; (3.) muškarci kao izdajice svojega spola (tj. omalovažavajuća upotreba pridjeva »žensko« za pripadnike muškoga spola, kao i uvredljivih inačica) i (4.) anti-politička korektnost (tj. suprotstavljanje feminizmu jer prepoznaje samo diskriminaciju žena, dok je o diskriminaciji muškaraca zabranjeno govoriti), pa se suprot-

stavljanje feminizmu vezuje uz slobodu govora o diskriminaciji muškaraca.⁵⁷ Ideologijom *muške žrtve* autorica ovoga istraživanja identificira nakaradne ideje prema kojima su svi muškarci žrtve feminizma. S takvim se kvalifikacijama očigledno namjerno pretjeruje i muškarce stavlja u potpuno neprimjeren komparativni i povijesni kontekst. Maskulinitet je shvaćen esencijalistički i vidi se ugroženim od strane feminizma i ostalih društvenih promjena usmjerenih prema pravima žena. Ovo istraživanje zaključuje da je antifeminizam forma seksizma, međutim, primjeri antifeminizma uglavnom su iz bogatih, zapadnoeuropskih zemalja, pa je teško doći do komparativnih podataka na globalnoj razini. Osobito opasnim autorica istraživanja vidi povezivanje antifeminističkih ideja s novom desnicom, iako je riječ o mrežama muškaraca čiji je utjecaj, kako procjenjuje, niskog dometa. Ona smatra da je nužno u društvima potaknuti debatu i edukaciju ne samo o rasizmu ili nacionalizmu nego i o antifeminističkom aktivizmu jer je antifeminizam ne samo prisutan u spomenutim mrežama nego i u kulturnom i političkom *mainstreamu*.

46

K. Petković, »Politike moralnosti – politička slika kulturnih ratova u Hrvatskoj«, str. 8.

47

Eugenia Siapera, »Online Misogyny as Witch Hunt: Primitive Accumulation in the Age of Techno-capitalism«, u: Debbie Ging, Eugenia Siapera (ur.), *Gender Hate Online. Understanding the New Anti-Feminism*, Palgrave Macmillan, Cham 2019., str. 21–43, ovdje str. 23.

48

Na primjer, #HimToo. – Više o tome vidi: Miren Gutiérrez Almazor, Maria J. Pando Canteli, Mariluz Congosto, »New approaches to the propagation of the antifeminist backlash on Twitter«, *Investigaciones Feministas* 11 (2020) 2, str. 221–237, doi: <https://doi.org/10.5209/infe.66089>.

49

Council of Europe – Committee of Ministers, »Recommendation CM/Rec(2019)1 of the Committee of Ministers to member States on preventing and combating sexism«. Dostupno na: <https://rm.coe.int/cm-rec-2019-1e-sexism/1680a217ca> (pristupljeno 17. 10. 2022.).

50

Kao pojam, »seksizam« se koristi od kasnih šezdesetih godina 20. stoljeća, a obuhvaća čitav set predrasuda, ponašanja, institucionalnih shvaćanja te ostalih aktivnosti pomoću kojih se pokazuje da su žene manje vrijedne od muškaraca. »Seksizam je oblik društvene diskriminacije osobe na temelju spola, a zasniva se na predrasudama i ukorijenjenim stereotipima, te se javlja na različitim razinama, od individualne do institucionalne.« – U društvenom životu žena seksizam se iskazuje temeljem njihove dobi, obrazovanja ili radnih odnosa. – Prema: Iva Bulić, »Seksizam«, u: Rada Borić (ur.), *Pojmovnik rodne*

terminologije prema standardima Europske unije, Ured za ravnopravnost spolova Vlade Republike Hrvatske, Zagreb 2007., str. 83.

51

Više o tome vidi: Kamil Demirhan, Derya Çakır-Demirhan, »Gender and politics: Patriarchal discourse on social media«, *Public Relations Review* 41 (2015) 2, str. 308–310, doi: <https://doi.org/10.1016/j.pubrev.2014.11.010>.

52

Više o tome vidi: M. Gutiérrez Almazor, M. J. Pando Canteli, M. Congosto, »New approaches to the propagation of the antifeminist backlash on Twitter«; Alva Träbert, »At the Mercy of Femocracy? Networks and Ideological Links Between Far-Right Movements and the Antifeminist Men's Rights Movement«, u: Michaela Köttig, Renate Bitzan, Andrea Petö (ur.), *Gender and Far Right Politics in Europe*, Palgrave Macmillan, Cham 2017., str. 273–288, doi: https://doi.org/10.1007/978-3-319-43533-6_18.

53

Više o tome vidi: M. Gutiérrez Almazor, M. J. Pando Canteli, M. Congosto, »New approaches to the propagation of the antifeminist backlash on Twitter«, str. 221–237.

54

Više o tome vidi: A. Träbert, »At the Mercy of Femocracy?«.

55

Ibid.

56

Ibid., str. 276.

57

Više o tome vidi: D. Ging, E. Siapera (ur.), *Gender Hate Online*.

Antifeminizam se očevidno vidi indikatorom prijjetnje demokratskim principima, a novija istraživanja upućuju na to da je suvremena domena antifeminizma upravo na internetu te da žene sve češće prijavljuju mrežno zlostavljanje.⁵⁸ Debbie Ging i Eugenia Siapera osobito ističu da dolazi do zamagljivanja granica između mizoginije i antifeminizma te da su u mrežnom okruženju ispadi ekstremne mizoginije personalizirani i često seksualizirani,⁵⁹ pri čemu se pojavljuju i nove forme mrežnog rodnog nasilja, pogotovo kada je riječ o osvetničkoj pornografiji koja ima razorno djelovanje i dubinski posramljuje žene, za razliku od muškaraca u tom odnosu, čije se ponašanje drugačije vrednuje od ženskog.⁶⁰

Mizoginija se pokazuje još od srednjovjekovnog doba načinom političke strategije kojom se žene »pripitomljavaju« (tj. domestificiraju), kontrolira se njihova seksualnost i slabi ženska solidarnost. Mizoginija nije samo »osjećaj, stav ili vrsta ponašanja« nego metoda ili skup metoda koje se koriste za držanje žena na njihovom mjestu,⁶¹ pri čemu se antifeminizam ne poistovjećuje s mizoginijom, već se poziva na kritičku refleksiju njihove interakcije i pojavu novih antifeminističkih praksa. Mrežnu mizoginiju može se odrediti kao krovni pojam za sve vrste negativnih iskustava kroz koja žene prolaze na internetu zbog svojega spola, u rasponu od uznemiravanja i prozivanja do »doksinga«⁶² i prijjetnji silovanjem, a antifeminizam kao poziciju »koja je eksplicitno protiv rodne ravnopravnosti«.⁶³ Iz materijalističke, teorijske pozicije smatra se da se žene zapravo želi lišiti sredstava proizvodnje i pune društvene i ekonomske participacije u novim formama kapitalizma, kao što je tehnokapitalizam.⁶⁴

Ono što novi kritički uvidi u odnosu feminizma prema mizoginiji i antifeminizmu pokazuju jest da nema monolitnog feminističkog stava prema mizoginiji te da postoje različiti pristupi među kojima je granica često zamagljena. To dobro pokazuje jedna od inačica nastala refleksijom o mizoginiji, koja se naziva »misogynoir«. Ona interseksijski pristupa mizoginiji iz pozicije iskustava žena crne rase. Ne samo da se govori o antifeminizmu kao pojmu nego se govori i o antifeminizmima i njihovim sociokulturnim promjenama, političkim dimenzijama i raznim iteracijama u povijesnom kontekstu koji ističe Sylvia Walby, tvrdeći da je muško nasilje konstitutivni dio patrijarhalne strukture, ili Susan Brownmiller koja pokazuje vezu militarizacije i učestalosti silovanja.⁶⁵ Stoga, kritički pristup problematici mizoginije i antifeminizma nije zastarjela tema unatoč antifeminističkom pritisku da pokaže da je rodna ravnopravnost prisutna i ugrađena u institucije. Suprotno, otvaraju se nova pitanja koja, po nekima, zahtijevaju obnovu feminističke prakse i teorije.

Prostitucija kao izraz antifeminizma

Prostituciju kao izraz antifeminizma posebno sam izdvojila u ovome radu zato što Gordana Bosanac upravo u njoj nalazi razloge za daljnje postojanje feminizma. Naime, Bosanac smatra da razlozi postoje dokle god je žena koje žive od javnog poniženja ili za pojedinačni užitak. Time je otvorila posebno pitanje s obzirom na to da, na primjer, u Republici Hrvatskoj od razdoblja socijalizma nije došlo do promjene zakonodavstva⁶⁶ kojim se prostitucija regulira, čime je otvorila još jednu marginalnu, ali važnu temu koja govori o ženama. Ona dobro primjećuje da se prostitucija često stavlja u javni diskurs zdravlja te da mediji pišući o prostituciji često više zdvajaju nad zdravljem klijenata prostitucije, nego nad sudbinom žena. U kritici pristupa problemu

prostitucije, Bosanac zaključuje da se nitko ne pita tko je zapravo prostitutka i što ona razmjenjuje činom prostitucije. Prostituciju, kaže Bosanac, ne opisuju dobro ni hladni znanstveni diskurs koji postavlja nulte hipoteze, niti je shvaća građanski moralizam kojem je sklono javno mnijenje kada se referira na temu prostitucije kroz »besramno prenemaganje«.⁶⁷

O prostitutkama se u javnom mnijenju, kaže Bosanac, piše kao da su *nitko i ništa*, pa upravo to *nitko i ništa* uzima za polazište svoje analize. Prostitutka je *nitko i ništa* jer se u procesu razmjene »mora odreći svog subjektiviteta i istine«.⁶⁸ Na primjeru Rumunjske ili Ukrajinke, prostitutke koja je umrla, a mediji se pitaju koga je sve ta strankinja, imigrantica bez službenih dokumenata u međuvremenu zarazila bolestima koje je imala, pokazuje da se o njoj piše iz rakursa ne-identiteta i ne-subjektiviteta jer se njezina osobnost svodi na golo tijelo/spolnost i zanimanje kojim se bavila. Prepoznaje se kod Bosanac kritika javno-zdravstvenog pristupa prostituciji zabrinutog za zdravlje svojih građana. Medijski pristup prostituciji također kritizira jer se često koristi sintagmom »najstarijeg zanata« pa spominjanje toga zanata kao da opravdava odnos prema prostitutkama kao ne-bićima. Uzrok, kaže Bosanac, nije u ženama, nego je u muškoj spolnoj želji koja je od početaka kulture i civilizacije jedini način egzistiranja sloja žena koje ne mogu zaraditi na drugačiji način.

I ovdje se Bosanac poziva na Simone de Beauvoir koja prostituciju vidi korelatom braka,⁶⁹ a pisala je i o heterizmu kao kultiviranijem obliku prostitucije prisutnom u žena koje su imale dovoljno prihoda za život, a ipak su se odavale prostituciji.

Bosanac se bavi i povijesnom opterećenošću prostitucije pa zaključuje da je razlog višestruk; od ratnog osvajanja, preko preobrazbe svetišta u institucije javnog karaktera do materijalnih razloga za bavljenje prostitucijom uslijed

58

Više o tome vidi: Debbie Ging, »Bros v. Hos: Postfeminism, Anti-feminism and the Toxic Turn in Digital Gender Politics«, u: D. Ging, E. Siapera (ur.), *Gender Hate Online. Understanding the New Anti-Feminism*, Palgrave Macmillan, Cham 2019., str. 45–68.

59

Više o tome vidi: Rikke Amundsen, »Cruel Intentions and Social Conventions: Locating the Shame in Revenge Porn«, u: D. Ging, E. Siapera (ur.), *Gender Hate Online. Understanding the New Anti-Feminism*, Palgrave Macmillan, Cham 2019., str. 131–148.

60

Debbie Ging, Eugenia Siapera, »Introduction«, u: D. Ging, E. Siapera (ur.), *Gender Hate Online. Understanding the New Anti-Feminism*, Palgrave Macmillan, Cham 2019., str. 1–17, ovdje str. 2.

61

»Doksing« se može prevesti kao prikupljanje nečijih osobnih podataka i informacija te njihovo najčešće zlonamjerno objavljivanje na internetu.

62

E. Siapera, »Online Misogyny as Witch Hunt«, str. 21.

63

Ibid.

64

D. Ging, E. Siapera, »Introduction«, str. 10.

65

Zakoni koji reguliraju prostituciju doneseni su 1977. godine i još uvijek se primjenjuje u formi *Zakona o prekršajima protiv javnog reda i mira*, a kazne su iskazane u tadašnjim njemačkim markama (DEM) (NN 5/90, 30/90, 47/90, 29/94). Dostupno na: <https://www.zakon.hr/z/279/Zakon-o-prekr%C5%A1aji-ma-protiv-javnog-reda-i-mira> (pristupljeno 15. 10. 2022.).

66

G. Bosanac, *Visoko čelo*, str. 326.

67

Ibid., str. 326.

68

S. de Beauvoir, *Drugi spol*, str. 594–613.

69

Ibid., str. 330.

nepovoljnih životnih okolnosti. No, Bosanac izvor prostitucije u suvremenosti vidi u pauperiziranju, uglavnom, žena kojima tijelo postaje sredstvo za život. Bosanac preuzima tezu Simone de Beauvoir o tome da se muškarac odriče svojeg sramnog djela i krivnju prebacuje na ženu jer se ženu i u okviru sustava policijski istražuje, a nerijetko je i prisiljena posao obavljati u tajnosti. Razliku između klijenta i prostitutke Bosanac vidi nejednakom,

»... tako ispada da je *ona*, javna žena ta vječna ponuda, a on slučajni potražitelj, pronalazak užitaka. Ona prodaje, a on samo usput kupuje. Ona je kao uvijek otvoreni dućan.«⁷⁰

Može se reći da je žena istovremeno i djelatnost i sama roba. Prostitutka je, kaže Gordana Bosanac, objekt, a jezik to simbolički potvrđuje jer je se naziva nizom epiteta (*kurva, drolja, kučka, drapačoza* itd.), što muškarac ne preuzima na sebe, on je u najbolju ruku jedino *kurviš*, dok se u sustavu društvenih odnosa postavlja kao anonimni, zainteresirani muškarac za sve žene.

Bosanac problematičnim vidi i policijsko postupanje prema prostitutkama jer osim što su problem za moral, njih se često maltretira i ponižava. Uslijed zamjene nositelja krivnje, samo je izvršiteljica/prostitutka izopačena, a ne i njezin klijent, tj. ona je »dvostruki objekt: kao predmet žudnje i kao predmet zazora«. ⁷¹ Prostitutke Bosanac vidi socijalnom skupinom za koju se može reći da ima zajedničke osobine (nema zaposlenja, obrazovanja, zanimanja i sl.) i ima prividnu slobodu izbora, dok muškarci kao korisnici usluga »ne postoje«, rijetko ih se znanstveno istražuje i o njima se zapravo jako malo zna. Ona se zalaže za priznanje prostitucije u društvu, za dekriminalizaciju i ukinuće odgovornosti žena i za zaštitu prostitutki te mogućnost izbavljenja iz te profesije da bi na kraju prostitucija postala ono što u svojoj biti jest – »arhaičan oblik erotičke prakse«. ⁷² Kako je područje istraživanja regulacije prostitucije u posljednje vrijeme zaista razvijeno, može se reći da Bosanac nije obuhvatila ili nije stigla obuhvatiti suvremenije shvaćanje prostitucije kao seksualnog rada. U skladu s različitim stavovima o prostituciji u Europi stvoreni su i različiti javni modeli koji reguliraju prostituciju, ⁷³ no može se reći da je Gordana Bosanac prepoznala glavne probleme i važnost dekriminalizacije prostitucije, kao i različit odnos sustava prema njezinim protagonistima.

Zaključak

Antifeminizam je prisutan – kako u svijesti ljudi, tako i u društvenim strukturama – glavna je poanta ove analize Gordane Bosanac. Iako, može se reći, da se Gordana Bosanac u knjizi više bavila sviješću ljudi, nesvjesno usvojenim vrijednostima te sudioništvom i pristankom na patrijarhalne odnose, nego društvenim strukturama. U tome je i vrijednost ove klasifikacije koja se nalazi na razmeđu filozofskog i sociološkog pristupa potonjoj problematici. Pisana velikim dijelom kao osobni obračun s antifeminističkim idejama, ali sa sviješću o povezanosti mizoginije i antifeminizma, ponegdje se čini i subjektivnom, pogotovo kada govori o društvenim klasama, pri čemu je najviše pažnje posvetila eliti – znanstvenoj, kulturnoj i medijskoj – kritizirajući je zbog olakog i nepromišljenog pristajanja na antifeminističke teze. Osvrt na prostituciju i njezine aktere, svojevrsni je antipod u klasnoj analizi aktera antifeminizma.

Klasifikacija antifeminizma Gordane Bosanac, iako publicirana prije dvanaestak godina u knjizi *Visoko čelo*, pokazuje, s jedne strane, vrijednost i aktualnost, dok s druge strane, odražava mogućnost empirijskih proširenja na

pojave novih vrsta antifeminizama. Bavljenje ovom temom u našim je, ali i u svjetskim okvirima relativno rijetko, pa bi ovu knjigu trebalo shvatiti onako kako i zaslužuje – kao unikatni napor obračuna s oponentima feminizma i humanizma. To je posebno važno u kontekstu toga što društvena stvarnost ne prestano iznenađuje. Potaknuta primjerom da ni mir nije neupitna kategorija u vremenima u kojima živimo, tako ni rodnu ravnopravnost ne treba uzimati unatoč uspjesima u *mainstreamu* »zdravo za gotovo«. Mislim da je to bila još jedna od intencija ove klasifikacije. Gordana Bosanac izvrsno je poentirala sadašnji trenutak, pokazujući svu besmislenost i tupost patrijarhalne svijesti, čijim je opisom ovaj tekst započet.

Mirjana Adamović

An Analysis of Antifeminism in
the Work of Philosopher Gordana Bosanac

Abstract

This paper discusses the classification of antifeminism presented in the book The High Forehead by the philosopher Gordana Bosanac. In this book, which is entirely dedicated to antifeminism, Gordana Bosanac points out the connection between feminism and antifeminism, where antifeminism is determined by the conservative reception of feminist values and the reaction of basically primitive consciousness. Bosanac determines feminism to be a humanistic and the broadest democratic movement based on tolerance but also on broader world ideas aiming at peace and nature's right to live. The classification of antifeminism in this paper is contextualized with regard to the emergence of new types of antifeminism and its forms in modern societies, especially in the world of the Internet. The paper concludes that the classification is an extremely valuable and stimulating framework for further research, both theoretical and empirical. Reality did not deny the classification; it remained open to new phenomena of antifeminism and the connection that antifeminism has with the new right and right-wing social movements.

Keywords

antifeminism, feminism, patriarchal values, gender equality, humanism, right

70

Ibid., str. 331.

71

Ibid., str. 335.

72

Više o tome vidi: Rašeljka Krnić, Mirjana Adamović, Ivana Radačić, »Stavovi stručnjaka/inja o politici regulacije prostitucije u Hrvatskoj«, *Politička misao* 58 (2021) 3, str. 187–207, doi: <https://doi.org/10.20901/pm.58.3.07>.